

KRYSTYNA HERMANOWICZ-NOWAK
(Pracownia Etnografii IHKM PAN, Kraków)

**BADANIA KARPACKIE W PRACOWNI ETNOGRAFII
ZE IHKM PAN W KRAKOWIE.
KONTYNUACJA KIERUNKU ZAINICJOWANEGO
PRZEZ PROF. MIECZYŚŁAWA GŁADYSZA**

Obecna Pracownia Etnografii Zakładu Etnografii Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk w Krakowie od momentu swego powstania w 1954 r. — kiedy to stanowiła samodzielny Zakład Etnografii IHKM PAN — do roku 1971 kierowana była przez prof. dr. Mieczysława Gładysza. Zainteresowania Profesora kulturą karpacką, a następnie Jego zaangażowanie w organizację oraz w działalność Międzynarodowej Komisji do Badania Kultury Ludowej w Karpatach i na Bałkanach¹, nie pozostały bez wpływu na kierunek działalności naukowej podjętej przez kierowaną przez Niego placówkę. W związku z tym do planów badawczych włączone zostały m. in. zadania wytyczone przez Komisję. Specjalną troską otoczono badania terenowe na temat szeroko pojętego pasterstwa wysokogórskiego (z uwzględnieniem nie tylko zagadnień związanych z wypasem, ale również architekturą, magią i innymi) oraz architektury ludowej. Badania te były realizowane w dwu etapach: 1) zebranie materiału źródłowego jako rejestrację określonych zjawisk lub wytworów kulturowych, 2) opracowywanie pozyskanych materiałów pod kątem planowanych monografii. Podjęte zagadnienia analizowano w kontekście kulturowym i historyczno-społecznym oraz ekonomicznym, nie pomijając warunków ekologicznych badanych terenów.

Równolegle pod kierunkiem Mieczysława Gładysza pracownicy omawianej

¹ Komisja utworzona została w 1959 r. i nosiła początkowo nazwę Międzynarodowej Komisji do Badania Kultury Ludowej w Karpatach, a od 1976 r. stała się Międzynarodową Komisją do Badania Kultury Ludowej w Karpatach i na Bałkanach. Członkami-założycielami Komisji była Polska i Czechosłowacja. W skład jej weszły następnie: Rumunia, Bułgaria, Węgry, ZSRR i Jugosławia. W 1976 r. Komitet Nauk Etnologicznych oficjalnie zalegalizował działalność Polskiej Komisji. Funkcję przewodniczącego powierzono prof. dr. M. Gładyszowi, który pełnił ją do 1984 r.

placówki podjęli pracę nad zestawieniem bibliografii kultury ludowej Karpát, która ukazała się w 1960 r. pod redakcją Profesora. Współautorami opracowania byli: M. Gładyszowa, A. Zambrzycka-Kunachowicz, A. Kowalska-Lewicka, I. Nizińska, Z. Szromba, D. Tylkowa.

W tym czasie – wspólnie z Katedrą Etnografii Słowian UJ – prowadzone były również badania terenowe w Beskidzie Śląskim (połączone z praktykami studenckimi). W wyniku szeroko zakrojonych badań powstały prace magisterskie, nad którymi pieczę roztaczali poszczególni pracownicy Zakładu Etnografii IHKM PAN w Krakowie. Pod naukowym kierunkiem prof. M. Gładysza prowadzone były także prace doktorskie, m.in. z terenów karpaccich (Zambrzycka-Kunachowicz 1974; Szromba-Rysowa 1978; Tylkowa 1978). Równocześnie trwały prace terenowe w innych regionach górskich (Beskid Sądecki, Podhale). Na podstawie zebranych materiałów powstały opracowania monograficzne i artykuły, których różną tematykę łączył wspólny teren karpacki (np. Tylkowa 1962; Gładyszowa 1972).

W 1971 r. na skutek zmian organizacyjnych i odejścia z Zakładu Etnografii prof. Gładysza, który pozostał nadal kierownikiem Katedry Etnografii Słowian UJ, placówkę tę przemianowano na Grupę Roboczą Zakładu Etnografii IHKM PAN (po włączeniu Zespołu do Badań nad Kulturą Robotniczą kierowanego do tej pory przez prof. dr. K. Dobrowolskiego), a następnie na Pracownię Etnografii w Krakowie Zakładu Etnografii IHKM PAN. Kierownictwo placówki obejmują kolejno: dr A. Kowalska-Lewicka, doc. dr hab. M. Gładyszowa, dr Z. Szromba-Rysowa, dr D. Tylkowa. Z początkiem lat siedemdziesiątych „karpacka” działalność Pracowni zostaje w pewnym sensie zawieszona na skutek włączenia pracowników do prac związanych z przygotowaniem poszczególnych tematów realizowanych w ramach problemu „Kultura ludowa źródłem świadomości narodu”. W wyniku współpracy koordynowanej przez Zakład Etnografii IHKM PAN w Warszawie ukazało się dwutomowe wydawnictwo pt. *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej* (1976-1981)². W tym czasie nie ustają jednak kontakty z Międzynarodową Komisją Karpacką.

Kontynuacją innej inicjatywy Mieczysława Gładysza był udział poszczególnych pracowników omawianej placówki w opracowaniu zbiorowym *Etnografia narodów słowiańskich*, t. II: *Słowianie zachodni*, rozdział „Polacy”. Redaktorem tego opracowania była M. Gładyszowa, która również przygotowała rozdział poświęcony budownictwu. D. Tylkowa opracowała wnętrze mieszkalne, K. Hermanowicz-Nowak – regionalizację stroju ludowego, a U. Lehr gospodarkę przyswajającą i jej rolę we współczesnej produkcji wsi. Opracowanie zostało przetłumaczone na język rosyjski i przedstawione przez głównego redaktora na Konferencji Komitetu Redakcyjnego wydawnictwa Etnografii Narodów Słowiańskich w Moskwie w 1977 r.

² W pierwszym tomie pracownicy omawianej placówki przygotowali siedem artykułów, w drugim zaś – trzy.

W ramach realizacji zadań MKKiB Maria Gładyszowa i Danuta Tylkowa przygotowały monograficzne opracowanie dotyczące tradycyjnego budownictwa mieszkalnego z terenu Karpat Polskich, które zamieszczono w syntetycznym opracowaniu *Architektura ludowa w Karpatach i na Bałkanach*. Ukazała się już opracowana przez wspomniane autorki bibliografia tego zagadnienia (jako część składowa problemowej bibliografii z terenu Karpat i Bałkanów). W planowanych dalszych opracowaniach syntetycznych z tego terenu uczestniczą: M. Kopacz – gospodarka chłopska, K. Jagieła – transport i komunikacja, a wraz z D. Tylkową – budownictwo gospodarcze.

Z końcem lat siedemdziesiątych w ramach problemu „Tradycja i nowatorstwo w kształtowaniu się współczesnej kultury wsi karpackiej” podjęte zostały prace nad wybranymi zagadnieniami z kultury mieszkańców wsi Karpat Polskich. W wyniku prac badawczych prowadzonych w Beskidzie Sądeckim i Śląskim powstały dwie pozycje zbiorowe, które ukazały się drukiem (*Tradycje...* 1984; *Studia...* 1985). Opracowania oparte na badaniach terenowych stanowią rodzaj monografii problemowych w kontekście tradycji i współczesności. Na podstawie analizy obiektywnych czynników wywołujących określone przeobrażenia starano się wskazać, w jakich dziedzinach i do jakiego stopnia lokalne dziedzictwo kulturowe oddziaływało na współczesne procesy zmian oraz jakimi drogami przebiegała selekcja elementów tradycyjnych. Podjęte tematy odpowiadały określonym działom kultury ludowej. Większość tematów jest kontynuowana w poszczególnych regionach Karpat: K. Hermanowicz-Nowak – strój ludowy, Z. Szromba-Rysowa – pożywienie, D. Tylkowa – medycyna ludowa, K. Kwaśniewicz – zwyczaje i obrzędy doroczne, U. Lehr – demonologia ludowa³. Zamiarem badaczy jest prześledzenie procesów przeobrażeń na podstawie analizy zmian podłoża i innych czynników sprawczych.

W roku 1978 ukazało się drukiem monograficzne opracowanie M. Gładyszowej, *Górnośląskie budownictwo ludowe*, za które w 1981 r. autorka otrzymała nagrodę Sekretarza Naukowego PAN.

W latach osiemdziesiątych ukazały się inne opracowania związane z terenem Karpat: A. Kowalskiej-Lewickiej, *Hodowla i pasterstwo w Beskidzie Sądeckim* (1980), Z. Szromby-Rysowej, *Przy wspólnym stole. Z obyczajowości współczesnej wsi karpackiej* (1988). U. Lehr w 1983 r. obroniła pracę doktorską zatytułowaną *Wierzenia w istoty ponadmysłowe a postawy i zachowania ludności w wybranych wsiach karpackich w Polsce*. Złożona została do druku praca D. Tylkowej, *Medycyna ludowa w kulturze wsi Karpat Polskich. Tradycja i współczesność*, a K. Hermanowicz-Nowak przygotowała rozprawę doktorską pt. *Spoleczno-kulturowe funkcje stroju ludowego w wybranych wsiach Beskidu Śląskiego od początku XX wieku do współczesności*.

³ Poszczególne zagadnienia omawiane były w obu tomach przez tych samych badaczy. W tomie poświęconym Beskidowi Sądeckiemu brak jest rozdziału dotyczącego budownictwa oraz form współpracy. W Beskidzie Śląskim nie ma opracowania dotyczącego wierzeń i zwyczajów związanych ze śmiercią.

Pracownicy omawianej placówki brali udział w licznych krajowych i międzynarodowych konferencjach naukowych i popularnonaukowych, związanych z badaniami kultury karpackiej, na których wygłaszali referaty i komunikaty. Wiele z nich ukazało się drukiem (np. Kwaśniewicz 1979, 1983; Lehr 1982, 1984; Gładyszowa 1981; Tylkowa 1981, 1985)⁴. Należy także wspomnieć o uczestnictwie K. Kwaśniewiczowej w pracach sądów konkursowych i prowadzonych przez nią konsultacjach z zakresu obrzędowości obszarów ziem górskich⁵.

Od czasu powstania Międzynarodowej Komisji do Badania Kultury Ludowej w Karpatach i na Bałkanach dwie osoby z Pracowni Etnografii są na stałe włączone w jej działalność. Doc. dr hab. M. Gładyszowa od 1985 r. pełni funkcję przewodniczącej Polskiej Sekcji tej Komisji, a dr D. Tylkowa jest od 1976 r. jej sekretarzem.

Jak z powyższego wynika, przyjęty przed laty przez prof. M. Gładysza profil naukowo-badawczy, zakładający teren jako punkt wyjścia w procesie poznawczym, jest przez Pracownię Etnografii IHKM PAN w Krakowie nadal kontynuowany. Szeroko zaplanowane i systematycznie prowadzone badania terenowe wybranych elementów kultury poszczególnych grup zamieszkujących tereny górskie w Polsce w przyszłości powinny pozwolić na dokonanie bardziej syntetycznego opracowania kultury karpackiej. Zaplanowane w ten sposób opracowanie miałoby na celu pogłębioną interpretację przebiegających na tym terenie zjawisk kulturowych oraz ukazanie mechanizmów zachodzących tam procesów.

Tak ukierunkowana działalność rozwijająca się od lat w Pracowni Etnografii IHKM PAN w Krakowie sprawiła, iż w środowisku etnograficznym przylgnęło do niej określenie – „Pracowni karpackiej” – zespołu traktującego badania terenowe jako najważniejsze etnograficzne źródło poznawcze.

W 1981 r. podjęte zostały badania następnego regionu Karpat – Beskidu Żywieckiego. Opracowanie zbiorowe przewiduje, podobnie jak w poprzednich przypadkach, omówienie poszczególnych zagadnień tematycznych wybranych dziedzin kultury ludowej. W tomie tym, poza omówieniem tych samych zagadnień, co poprzednio, a więc stroju, pożywienia, medycyny ludowej, obrzędów i zwyczajów dorocznych oraz wierzeń, znajdują się dodatkowe tematy: M. Kopacz opracowuje „nabywanie i przekazywanie wiedzy i umiejętności rolno-hodowlanych w rodzinie”, K. Jagieła „tradycyjne budownictwo inwentarskie w Karpatach Polskich”, a J. Sikoń – „wiedzę astronomiczną”. Praca przygotowana na podstawie materiałów z tego terenu

⁴ Z. Szromba-Rysowa wygłosiła na Węgrzech referat pt. „Bürgerliche Einflüsse auf die polnische Volksnahrung und Ernährungsgewohnheiten”.

⁵ Są to m. in.: Międzynarodowy Festiwal Folkloru Ziem Górskich (Zakopane), Gody Żywieckie i Festiwal Górali Polskich w Żywcu, Góralskie Spotkania pod Jaworzyną (Krynica), Góralski Karnawał i Sabalowe Bajania (Bukowina Tatrzańska).

zostanie złożona do druku w 1989 r. i ukaże się w ramach serii: Prace Komisji Etnograficznej przy Oddziale PAN w Krakowie.

Od 1989 r. jako kolejny teren badań planowane jest Podhale.

LITERATURA

Bibliografia

- 1960 *Bibliografia historii kultury ludowej Karpat*, cz. 1, *Materiały do bibliografii polskiej*, M. Gładysz (red.), Warszawa.

Etnografia Polski

- 1976-1981 *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, M. Biernacka (red.), Wrocław, t. 1-2.

Gładyszowa M.

- 1972 *Przeobrażenia w budownictwie ludowym w Karpatach Polskich w latach 1946-1967 na przykładzie Beskidu Śląskiego*, [w:] *L'udová kultúra v Karpatoch*, Bratislava, s. 175-187.
1978 *Górnośląskie budownictwo ludowe*, Wrocław.
1981 *Uwarunkowania budownictwa ludowego w wybranych regionach Karpat Polskich*, „Etnografia Polska”, t. 25, z. 2, s. 159-172.

Kowalska-Lewicka A.

- 1980 *Hodowla i pasterstwo w Beskidzie Sądeckim*, PAN – Oddział w Krakowie, Komisja Etnograficzna, Wrocław.

Kwaśniewicz K.

- 1979 *Polské lidové masopustní obyčeje (se zvláštním zřetelem ke karpatské oblasti)*, [w:] *Masopustní tradice*, seria: *Lidová kultura a současnost*, t. 5, Brno, s. 111-127.
1983 *Svatební obřady v polské vesnické společnosti*, [w:] *Svatební obřad. Současný stav a proměny*, seria: *Lidová kultura a současnost*, t. 9, Brno, s. 247-256.

Lehr U.

- 1982 *Wierzenia i zabiegi magiczne zabezpieczające zagrodę*, „Etnografia Polska”, t. 26, z. 1, s. 277-283.
1984 *Psychologic and socio-religious aspects of beliefs in supernatural beings of the inhabitants of the Carpathian villages*, „Ethnologia Polona”, vol. 10, s. 91-107.

Studia

- 1985 *Studia z kultury ludowej Beskidu Sądeckiego*, PAN – Oddział w Krakowie, Komisja Etnograficzna, Wrocław.

Szromba-Rysowa Z.

- 1978 *Pożywienie ludności wiejskiej na Śląsku*, PAN – Oddział w Krakowie, Komisja Etnograficzna, Wrocław.
1988 *Przy wspólnym stole. Z obyczajowości współczesnej wsi karpackiej*, Wrocław.

Tradycja

- 1985 *Tradycja i współczesne przeobrażenia kultury wsi Beskidu Śląskiego*, „Etnografia Polska”, t. 28, z. 1.

Tylkowa D.

- 1962 *Drewniane spichrze beczkowato sklepione w południowej Sądecczyźnie*, „Etnografia Polska”, t. 6, s. 338-374.
1978 *Zdobywanie i użytkowanie wody we wsiach Beskidu Śląskiego*, PAN – Oddział w Krakowie, Komisja Etnograficzna, Wrocław.
1981 *Traditionelle Formen des Wassertransportes in den polnischen Karpaten*, [w:] *Traditionelle Transportmethoden*, Budapest, s. 37-41.

- 1985 *Die Volkspharmakologie der Dorfbewohner in den polnischen Karpaten*, „Currare“, vol. 5, z. 3, Beiträge und Wachtrage zur 5. Fachkonferenz Ethnomedizin, s. 61-64.

Zambrzycka-Kunachowicz A.

- 1974 *Rzemieślnik w społeczności rolników*, Wrocław.

Krystyna Hermanowicz-Nowak

KARPATENFORSCHUNGEN IN DER FORSCHUNGSSTÄTTE
FÜR ETHNOGRAPHIE IN DER ABTEILUNG ETHNOGRAPHIE
DES INSTITUTS DER GESCHICHTE DER MATERIELLEN KULTUR
DER POLNISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN KRAKÓW.
FORTSETZUNG DER VON PROFESSOR MIECZYŚLAW GŁADYSZ
INITIERTEN FORSCHUNGSRICHTUNG

Zusammenfassung

Die im Titel genannte Forschungsstätte entstand 1954 und wurde bis 1971 von Professor Mieczysław Gładysz geleitet. Das Interesse des Professors für die Kultur der Karpaten hat bedeutende Weise das wissenschaftliche und Forschungsprofil der Stätte beeinflusst, in dem Terrainforschung als Ausgangspunkt für den Erforschungsprozeß vorausgesetzt wurde. Die Forschungen umfaßten das Gebiet polnischer Karpaten, wobei der Reihe nach die Beskiden-Regionen von Sącz und Śląsk (Schlesien) bearbeitet wurden; die Bearbeitung von Beskid Żywiecki kommt ihrem Abschluß nahe. Es wird geplant, ab 1989 die Bearbeitung von Podhale aufzunehmen. Die Bearbeitungen einzelner Regionen setzen sich als Ziel, die auf ihrem Gebiet verlaufenden Kulturerscheinungen tiefer zu analysieren und die Mechanismen, der sich dort vollziehenden Prozesse, vorzustellen. Weit geplante und systematisch geführte Feldforschungen gewählter Kulturelemente der einzelnen Bevölkerungsgruppen im Bergland, sollen es in der Zukunft möglich machen, eine synthetische Bearbeitung der Kultur des Karpatengebiets zustandezubringen.

Seitdem 1959 die Internationale Kommission zur Forschung der Volkskultur der Karpaten und des Balkans entstanden ist, haben sich die Mitarbeiter der hier besprochenen Forschungsstätte aktiv ihrer Tätigkeit angeschlossen. Sie nahmen an vielen wissenschaftlichen und populärwissenschaftlichen Konferenzen im Inn und Ausland teil, die sich mit Karpatenforschung beschäftigten.

Eine so gerichtete Aktivität der sich seit Jahren entwickelnden Forschungsstätte für Ethnographie in Kraków hat dazu geführt, daß sie in ethnographischen Kreisen als „Karpatenforschungsstätte“ bezeichnet wird, deren Kollektiv Feldforschungen für wichtigste Erkenntnisquelle hält.

Übersetzt von Barbara Kocowska